

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ УЧАСНИКАМ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ

Чемодурова Ю. М.

ВСТУП

Надзвичайні ситуації або кризові події (стихійні лиха, нещасні випадки, аварії, катастрофи, військові конфлікти) завжди призводять до соціальних та психологічних наслідків, які порушують нормальне життя суспільства. Відомо, що природною реакцією людини на будь-які зміни в звичному функціонуванні є стан стресу, який проявляється у фізичному та/або психологічному збудженні. В свою чергу надмірний стрес, сила якого перевищує адаптаційні можливості людини, загрожує її здоров'ю, виживанню та відчуттю безпеки в цілому. Такий стан називають «травмою» і війна відноситься саме до таких впливів. Через психологічну травму, спричинену війною, є високий ризик розвитку у людини різних порушень та стресових розладів, при цьому вона може бути як безпосереднім учасником військових подій, так і свідком чогось загрозливого для життя інших, або дізнатися про травмувальну подію, що сталася з близькими людьми.

Саме таку кризову ситуацію, пов'язану з активними військовими діями на території держави, сьогодні переживає більшість українців. Війна значно порушила звичну життєдіяльність громадян, нанесла шкоду їх здоров'ю, призвела до великих людських втрат і значних матеріальних збитків. Все це вкрай негативно позначається на психологічному стані українського суспільства. Багато сімей були вимушені залишити свої домівку, виїхати на більш безпечні території або за кордон, що найчастіше супроводжується втратами не лише матеріальними, але і соціальними. Багато українців (як дорослих, так і дітей) переживають втрату, пов'язану з розлукою або смертю близької людини. Тобто, в Україні практично не залишилося жодної особи, якої так чи інакше не торкнулася б війна.

За даними ООН¹ та Міжнародної організації міграції (МОМ)², станом на 6 червня 2023 року в наслідок військових дій поза межами України

¹ Operational Data Portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 20.06.2023).

² International Organization for Migration. URL: <http://surl.li/fgtss> (дата звернення 20.06.2023).

залишаються 6,28 млн осіб, ще 5,4 млн осіб – внутрішньо переміщені, тобто залишили свої домівки, але знаходяться на території України. Половина (52 %) з усіх переміщених осіб є діти шкільного віку (від 6 до 17 років). Саме учні шкіл є тією найуразливішою групою населення, яка потребує інтенсивної психологічної підтримки та забезпечення мінімального соціального захисту в умовах війни. Тому надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу, зокрема учням, на рівні закладу освіти є першочерговим завданням сучасної української школи.

1. Світовий досвід психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу під час надзвичайних ситуацій, зокрема військових конфліктів

Психосоціальна підтримка населення є порівняно молодою галуззю сучасної соціальної практики, яка увійшла в життя світової спільноти разом з глибокими соціальними зрушеннями, економічними кризами, етнічними протистояннями та збройними конфліктами, в наслідок чого з'являлися соціально незахищені верстви населення, сотні тисяч біженців та вимушено переміщені особи. З виникненням нових соціальних криз, Інститути психічного здоров'я часто відчують безпорадність, в силу того, що накопичені ними традиційні знання та досвід виявилися недостатніми для подолання проблем реальної ситуації. Але поступово почали з'являтися спеціалісти (або навіть ініціативні «нефахівці»), які на громадських засадах створюють неурядові організації і реалізують складні функції з надання психологічної та соціальної допомоги, тим хто цього потребує.

Так, сьогодні психічне здоров'я та психосоціальна підтримка є одним із стратегічних напрямків діяльності Товариства Червоного Хреста у різних країнах світу, який з 2014 року реалізується й в Україні. У програмних документах цієї організації зазначається, що психосоціальна підтримка передбачає дії, спрямовані на задоволення психологічних і соціальних потреб окремих осіб, сімей та спільнот; полегшення страждань осіб, які перебувають у важкій життєвій ситуації та відновлення їхнього психосоціального благополуччя³. Під час збройних конфліктів Товариство Червоного Хреста надає першу психологічну допомогу, базову психосоціальну підтримку населенню за місцям проживання, в пунктах видачі гуманітарної допомоги тощо. З метою психосоціальної підтримки дітей і дорослих у місцях їх розташування проводяться заняття з елементами творчості, рекреаційні

³ Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка / Національний комітет Товариства Червоного Хреста України . URL: <https://redcross.org.ua/mhps> (дата звернення 20.06.2023).

заходи та активні ігри, структуровані заняття для підвищення емоційної стійкості, психоедукаційні заходи для дорослих тощо.

Міжнародна організація з міграції (МОМ), яка є частиною структури Організації Об'єднаних Націй (ООН), починаючи з 2012 року, визнає психосоціальну підтримку як одну з 15 пріоритетних сфер втручання МОМ у гуманітарні та міграційні кризи⁴. Взагалі, прагнення до найбільш досяжних стандартів здоров'я та психологічного благополуччя мігрантів та переміщених осіб закріплено у багатьох нормативних документах ООН: Глобальному договору ООН про безпечну, впорядковану та врегульовану міграцію (2018); Глобальному договору ООН про біженців (2018); Порядку денному ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року тощо. Важливо відмітити, що більшість програм і проєктів психосоціальної підтримки цих організацій спрямоване на допомогу біженцям і внутрішньо переміщеним особам за місцем їх перебування.

Останнім часом у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки лунає заклик змістити фокус уваги в програмах і проєктах щодо дій в умовах надзвичайної ситуації з психологічних симптомів, їх лікування та профілактики на колективні та контекстуальні елементи наслідків негативних ситуацій. Це включає розуміння важливості колективних реакцій на надзвичайні, кризові події, а також вплив соціальної згуртованості, соціальної підтримки, соціальної ідентичності на визначення індивідуального та соціального благополуччя після катастроф⁵.

Ще одна міжнародна організація, яка активно діє під егідою ООН в тому числі на території України, Дитячий фонд ЮНІСЕФ (UNICEF) визначає психосоціальну допомогу як: «...такі компоненти програм підтримки, що допомагають дітям, сім'ям та громадам подолати кризу та зміцнити чи відновити здоровий психосоціальний розвиток і стійкість на тлі складних життєвих обставин»⁶. Так, результати реалізації проєктів ЮНІСЕФ з надання психосоціальної підтримки населенню в різних країнах світу, які потерпають від військових конфліктів (зокрема на сході України у 2015–2016 рр), демонструють, що психосоціальна підтримка на базі освітніх закладів відіграє ключову роль у задоволенні основних психологічних і соціальних потреб дітей, у забезпеченні їх ефективного навчання. Відзначається, що значимою у цих процесах є

⁴ Посібник із психічного здоров'я і психосоціальної підтримки на рівні громад в умовах надзвичайної ситуації та переміщення населення. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Женева. 2021. 232 с.

⁵ Ibid.

⁶ UNICEF Programming for Psychosocial Support, Frequently Asked Questions undated. URL: <http://www.bettercarenetwork.org/sites/default/files/attachments/Programming%20for%20Psychosocial%20Support%20FAQs.pdf>

роль учителів і керівників шкіл, які «покликані перетворити сучасну школу на школу, дружню до дитини, створити середовище партнерства між учнем, вчителем та батьками, де учень матиме всі можливості для всебічного розвитку його потенціалу»⁷. Такі умови підтримують психосоціальне благополуччя дітей, сприяють ефективному навчанню, відновлює довіру між дітьми і дорослими.

Саме такий підхід лежить в основі методичних рекомендацій, виданих у 2016 році Глобальною коаліцією, створеною на захист освітніх установ від нападів (GPCEA), що є міжвідомчим об'єднанням організацій, які працюють у галузі освіти і реалізують свою діяльність в умовах надзвичайних ситуацій та на постраждалих від конфліктів територіях. Організації у складі GPCEA, зосереджуючись на вирішенні питань захисту прав людини на засадах міжнародного гуманітарного права, підкреслюють, що сьогодні в країнах, де відбуваються військові дії, особливо актуальною є проблема постійних нападів як на самі освітні установи, так і на учасників освітнього процесу – учнів, студентів та вчителів.

Відтак, за результатами незалежного зовнішнього дослідження «Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях», проведеного на замовлення GPCEA в різних країнах світу, які потерпають від військових конфліктів, було систематизовано та описано те, що реально втілюється на рівні шкіл для захисту освітніх установ, визначено основні ризики і виклики, які при цьому виникають⁸. На основі цього аналізу були створені рекомендації для міністерств освіти, організацій структури ООН, міжнародних і місцевих неурядових організацій з питань захисту освітніх установ від нападів і використання шкіл у військових цілях, підтримки локальних управлінь освіти, директорів шкіл, педагогів, викладачів та інших освітніх діячів.

Відповідно до цих рекомендацій, визначено і описано заходи на рівні освітнього закладу, які визнані найбільш дієвими у даному контексті. Підкреслюється, що на рівні школи важливо, щоб замість окремих, ситуативних заходів, розроблялися і впроваджувалися загальношкільні плани безпеки і захисту конкретної освітньої установи, оскільки ризики та обставини військових дій у регіонах можуть суттєво różнитися й універсального підходу до всіх ситуацій не існує. В свою чергу,

⁷ Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред. : В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с. С. 6.

⁸ What Schools Can Do to Protect Education from Attack: Global Coalition to Protect Education from Attack. 2017. URL: http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/technical_guide_2017.pdf

регіональні та центральні органи виконавчої влади (в тому числі управління освіти), а також міжнародні агенції та донори, повинні підтримувати ці зусилля.

Отже, найбільш ефективними на рівні закладу освіти визначено заходи, які спрямовані на таке⁹:

1) Беззбройний фізичний захист, який здійснюються для прикриття освітніх установ від потенційних нападів, мінімізації збитків від атак та забезпечення шкіл засобами самозахисту. Такі заходи можуть включати, наприклад, залучення неозброєної охорони, створення комітетів з безпеки, спорудження фізичної інфраструктури (наприклад, підземного укриття, бункерів), забезпечення присутності охорони та супроводу дітей, навчання дітей та вчителів правилам безпечної поведінки (поводження з вибухонебезпечними предметами, поведінка під час повітряної тривоги тощо).

2) Збройний фізичний захист шкіл у вигляді залучення озброєної охорони і патрулів, найчастіше організовується у тих країнах, де відбувалися постійні збройні напади з боку однієї зі сторін конфлікту. Метою такого патрулювання є захисту вчителів, учнів і шкільної інфраструктури від нападів та для надання школам засобів самозахисту. У більшості випадків ці питання координуються з міністерством освіти, місцевою поліцією та силами безпеки чи іншими державними структурами (хоча деякі приватні школи реалізували такі заходи з власної ініціативи).

3) Переговори як стратегія захисту освітніх установ, використовується у тих країнах, де у керівництва шкіл та/або лідерів громад є можливість домовлятися зі сторонами збройного конфлікту (як з урядовими силами, так і з неурядовими збройними формуваннями) не нападати на школи та не використовувати їх у військових або політичних цілях. Як правило, потребує залучення третьої сторони і проводиться або у формі прямого діалогу, або із залученням дипломатичних засобів.

4) Створення системи раннього попередження / сповіщення для швидкого інформувати про загрози. Найчастіше для забезпечення комунікації між шкільною адміністрацією, комітетами з безпеки шкіл, батьками та іншими суб'єктами освітнього процесу використовуються мобільні телефони (sms-розсилки, повідомлення у месенжерах тощо), що дозволяє своєчасно поширювати попередження та активувалися засоби екстреної допомоги чи інші механізми реагування.

⁹ What Schools Can Do to Protect Education from Attack: Global Coalition to Protect Education from Attack. 2017. URL: http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/technical_guide_2017.pdf

5) Альтернативні способи надання освіти – це заходи, які ініціюються на рівні школи, зазвичай у співпраці з членами громади із залученням керівних органів системи освіти в залежності від обставин щодо наявності бойових дій у регіоні. Альтернативне надання освіти допомагає зберегти доступ навчання і забезпечує структуру, порядок та психосоціальну підтримку учнів та вчителів. До найпоширеніших заходів в цьому контексті відноситься дистанційне навчання, яке активно застосовується й в українських школах.

6) Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу на рівні школи може містити, в тому числі, освітні заходи з надання психолого-педагогічної допомоги; дружнє до дитини освітнє середовище; системи переадресації; навчання для вчителів та піклувальників з різних питань; послуги для постраждалих від різних форм насильства; створення кодексів поведінки; засоби соціальної допомоги вчителям тощо.

7) Впровадження комплексних загальношкільних планів безпеки та захисту, реалізація яких вимагає потужного лідерства з боку директорів і адміністрацій шкіл з активним залученням громади і батьків. Такі плани містять комплекс заходів щодо захисту, усунення наслідків та можливих дії у відповідь. Стратегічне, комплексне планування з безпеки та захисту дозволяє врахувати заходи всіх попередньо описаних компонентів.

Зазначається, що подібні заходи школи можуть розробляти і впроваджувати самостійно або за підтримки батьків, громади, міністерства, урядових чи неурядових організацій, в тому числі міжнародних, тощо. Ці заходи не є вичерпними, хоча і репрезентують те, що було впроваджено у деяких країнах світу (в тому числі в Україні). Важливо, що всі заходи повинні бути адаптовані у кожному регіоні для задоволення специфічних, конкретних потреб певних освітніх установ.

Отже, міжнародний досвід надання допомоги учасникам освітнього процесу дає підстави визначити психосоціальну підтримку однією з найважливіших складових створення безпечного середовища у закладі освіти. До основних компонентів психосоціальної підтримки на рівні школи відносяться¹⁰:

– Організацію та проведення освітніх заходів, які допомагають дітям виражати свої емоції та досвід, розвиватися розумово і емоційно, набувати відповідних навичок через гру, неформальне спілкування з однолітками і дорослими.

¹⁰ Чемодурова Ю. М. Організація психосоціальної допомоги та підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2022. Вип. 1 (48). URL: <https://drive.google.com/file/d/1SBkHF3tyZQoDvZ7a4xOvZ5yVm4KKqVsK/view>

– Створення дружнього, безпечного середовище для навчання, яке гарантуватиме захист та підтримку усім учням. Це забезпечується через застосування педагогами під час навчання методів, що є інклюзивними, гендерно чутливими, вільними від принижень, зловживань, забезпечують активну участь кожного учня.

– Організацію навчання вчителів і батьків з питань надання першої психологічної допомоги дітям в ситуації гострого реагування на травмувальні події; ознайомлення з різними підходами до викладання навчальних дисциплін з урахуванням емоційного стану дитини, стратегіями подолання стресу, розвитком стресостійкості у дітей і дорослих, тощо.

– Розробка та впровадження кодексу поведінки дітей і дорослих (як на рівні окремих класів, так і на рівні школи в цілому). Прийняття правил прийнятної поведінки для вчителів та учнів має за мету підтримку безпечного, сприятливого, вільного від насильства освітнього простору, спрямовані на захист здоров'я і життя всіх учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану.

– Створення системи переадресації для направлення учнів до служб спеціалізованої психологічної або соціальної допомоги у разі потреби, (наприклад, в ситуації гострого стресового розладу або глибокої травми).

– Надання послуг потерпілим під час війни від гендерного насильства, що передбачає як первинну психологічну допомогу, так і базові послуги з охорони фізичного та психічного здоров'я, що надають медичні працівники.

– Підтримка вчителів через реалізацію заходів з отримання ними гуманітарної, психологічної і соціальної допомоги, оптимізації їх робочого навантаження, організації участі в педагогічних радах, проведенні навчання за місцем роботи, вирішенні локальних проблем, пов'язаних з викладанням навчальних дисциплін та застосуванням різних підходів у наданні психосоціальної підтримки учням тощо.

Таким чином, світовий досвід реалізації програм і проєктів з надання психосоціальної допомоги і підтримки учням підкреслює визначну роль у цьому процесі не тільки працівників психологічної служби закладу освіти (практичних психологів і соціальних педагогів), але й адміністрації шкіл, вчителів, а також батьків та інших піклувальників.

2. Організація психологічної допомоги та психосоціальної підтримки в закладах освіти України

Проблемі виникнення та подолання кризових станів, що є наслідком стресу, пов'язаного з війною, присвячено багато робіт вітчизняних

дослідників: Болтоносова С., Возніциної К., Кісарчука З., Омельченко Я., Лазос Г., Мінко О. та ін. Подібні наукові праці базуються на досвіді надання практичної психологічної допомоги комбатантам і переселенцям, які стали свідками або учасникам воєнних дій на сході України, починаючи з 2014 року¹¹. На основі цих досліджень за останнє десятиліття розроблено та видано методичні посібники і практичні рекомендації, що розкривають методологію кризової психосоціальної допомоги, її зміст, стратегії, напрями, форми і методи роботи; сприяють вирішенню фахівцями типових професійних завдань у сфері надання психологічної допомоги і психосоціальної підтримки як дорослим, так і дітям¹².

Сьогодні надання першої психологічної допомоги та організація психосоціальної підтримки дітям, які постраждали внаслідок війни в Україні, стає першочерговим завданням сучасної української системи освіти. Ще у 2016 році в межах інноваційної міжгалузевої програми ЮНІСЕФ «Розбудова миру, освіта та адвокація» в Україні було проведено низку досліджень, за результатами яких розроблено напрями діяльності фахівців освітньої галузі з розбудови миру. В межах цієї програми, спрямованої на зміцнення життєстійкості / резильєнтності, соціальної згуртованості й безпеки людини, в тому числі в умовах воєнних конфліктів, було запропоновано комплексну модель психосоціальної допомоги дітям на рівні закладу освіти¹³. В сучасних українських реаліях повномасштабної війни така модель організації психологічної допомоги і психосоціальної підтримки може стати базовою для освітньої галузі.

В загальному розумінні, психосоціальна допомога і підтримка розглядається нами як діяльність, що спрямована на відновлення втраченої людиною психологічної та соціальної рівноваги, пошук ресурсів особистості й соціального середовища для подолання складної життєвої ситуації. Відповідно, надання психологічної допомоги та

¹¹ Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук та ін. ; за ред.: З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ «Видавництво «Логос»», 2014. 207 с.

¹² Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців / заг. ред. К. Возніцина, Л. Литвиненко. Київ, 2020. 192 с.

¹³ Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.

психосоціальної підтримки на рівні закладу освіти може містити діяльність наступного змісту¹⁴:

- допомога постраждалим дітям та/або сім'ям у визначенні і формулюванні їхніх потреб;
- допомога в усвідомленні специфічних потреб дитини;
- встановлення взаємозв'язків між потребами дитини та послугами, які надає заклад освіти;
- ідентифікації дитини з особливими освітніми потребами, задоволення яких не можливо на рівні закладу освіти; перенаправлення такої дитини для отримання фахової психіатричної, медичної, правової та інших видів допомоги;
- розробка індивідуального плану психосоціальної підтримки дитини;
- координації дій батьків, педагогічних працівників тощо з реалізації заходів індивідуального плану підтримки дитини;
- формування стресостійкості / резиліентності дитини, її родини;
- інформаційна підтримка педагогічних працівників з метою забезпечення кращого розуміння ними потреб дитини та усвідомлення необхідності використання цих знань у педагогічній діяльності.

Важливо зазначити, що Україна має досвід надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки дітям, які постраждали внаслідок військових дій у східних областях країни, починаючи з 2014 року. Наприклад, реалізація у 2015–2016 рр. спільного проєкту НаУКМА й ЮНІСЕФ «Комплексна психосоціальна допомога дітям, підліткам та родинам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні» показала, що організація психосоціальної підтримки на базі шкіл відіграє ключову роль як у задоволенні основних психологічних і соціальних потреб дітей, так і у забезпеченні ефективності їх навчання¹⁵. Відзначається велика значимість у цих процесах педагогічних працівників і керівників шкіл, які створюють психологічне комфортне освітнє середовище, дотримуючись принципів партнерства між учнем, вчителем та батьками; такий безпечний освітній простір, де учень матиме всі можливості для всебічного розвитку власного потенціалу. Такі умови підтримують психосоціальне благополуччя дітей, сприяють ефективному навчанню, відновлює довіру між дітьми і дорослими.

¹⁴ Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.

¹⁵ Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.

Світова практика застосування програм з психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу на рівні окремих закладів дає нам можливість спрогнозувати появу певних труднощів у реалізації названої стратегії.

Так, сьогодні, справжнім викликом для українських шкіл стає відкриття безпечних для навчання приміщень з доступом до бомбо-сховищ (укриття), забезпечення достатніми матеріальними, технічними та кадровими ресурсами для надання якісних освітніх послуг як під час очного, так і дистанційного навчання. У контексті надання комплексної психосоціальної допомоги і підтримки дітям, особливим викликом для педагогічних працівників закладу освіти може стати нестача досвіду у розробці програм підтримки учнів різних категорій з урахуванням основних вікових особливостей їх психічного розвитку; стресовий стан самих педагогів, який заважає ефективно взаємодіяти з учнями; обмеження доступності учасників освітнього процесу до спеціалізованих професійних послуг у галузі психічного здоров'я, особливо тих, хто зазнав гострого або посттравматичного стресового розладу¹⁶.

Виходячи з вищезгаданого, зазначимо, що важливими аспектами організації та надання психологічної допомоги і психосоціальної підтримки дітям на рівні закладу освіти є, зокрема¹⁷:

- просвіта і навчання дорослих (учителів, батьків, інших членів громади) з питань виявлення основних психологічних і соціальних потреб дітей, різних способів реагування на стрес, конструктивної міжособистісної взаємодії тощо (наприклад, уникнення використання дисциплінарних покарань в ситуації, коли успішність у навчанні страждає через психічні або соціальні проблеми дитини);

- моніторинг існуючих психосоціальних потреб дітей, їх задоволення через організацію навчання вчителів з питань міжособистісної взаємодії з дітьми (наприклад, методи управління класом, побудова конструктивної комунікації з учнями тощо);

- створення умов для психологічного розвантаження дітей шляхом проведення творчих занять, що надають учням численні та різноманітні можливості проявити себе, допомагають засвоїти різні стратегії подолання стресу тощо;

- навчання педагогічних працівників з надання першої психологічної допомоги дітям в закладі освіти;

¹⁶ Чемодурова Ю. М. Надання психосоціальної допомоги учасникам освітнього процесу в умовах війни. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2022. № 9 (14). 713 с. С. 676–687.

¹⁷ Ibid.

– створення чіткої системи переадресації учасників освітнього процесу для отримання спеціалізованої медичної, психологічної чи соціальної допомоги поза межами закладу освіти (за необхідності).

Таким чином, враховуючи складну ситуацію, в якій опинилася українська система освіти (введення воєнного стану у країні, міграція дітей та вчителів, активні військові дії в деяких регіонах тощо), створення безпечного освітнього середовища потребує впровадження заходів з надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки на рівні шкіл з попереднім аналізом можливості їх застосування та урахуванням ризиків, а також адаптацією освітнього процесу до потреб дітей, які зазнали надмірного стресу або пережили психічну травму.

ВИСНОВКИ

Психічне травмування людини завжди має різну глибину і складність та залежатиме від багатьох чинників, в тому числі: віку людини, ступеню її залученості у травмувальну подію, її життєвого досвіду, рівня розвитку саморегуляції та стресостійкості, а також від наявності психосоціальної підтримки з боку оточення. Все це потрібно враховувати під час організації процесу надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки як дорослим, так і дітям, які пережили надмірний стрес, психотравму, надзвичайні події, що загрожували їхньому життю і/або здоров'ю.

Також необхідно враховувати, що наукових свідчень та розвідок стосовно найефективніших способів збереження психічного здоров'я та надання психосоціальної підтримки в умовах тої чи іншої надзвичайної ситуації, все ще замало. Більшість досліджень у цій сфері традиційно проводиться через кілька місяців або років після завершення гострої фази надзвичайних подій. Тому можна припустити, що у майбутньому саме з розвитком цього напрямку соціальної практики зростатиме база дослідницьких даних і, відповідно, база практичного досвіду фахівців.

Тим не менш, існуючий світовий і вітчизняний досвід реалізації програм і проєктів з надання психосоціальної допомоги дітям в умовах війни показує, що проживання учнями стресових станів різної інтенсивності, пов'язаних з воєнними подіями, часто призводить до того, що школа і процес навчання стає місцем додаткового стресу, куди діти не хочуть повертатися. Тому вкрай важливо забезпечити психосоціальну підтримку учням саме на рівні закладу освіти, особливо в ситуації розлуки дітей з батьками або іншими членами родини (наприклад, у випадку примусової міграції), або в ситуації наявності гострих стресових розладів у членів сім'ї, які знаходяться поряд з дитиною. Не менш важливим є отримання психосоціальної підтримки і самими педагогами, що допоможе їм належним чином виконувати свої професійні обов'язки в складних умовах воєнного стану.

Реалізація такого багатовимірного підходу в наданні психосоціальної допомоги всім учасникам освітнього процесу передбачає використання різноманітних культурних, духовних, психолого-педагогічних практик, в тому числі реабілітації у громаді та налагодження систем переадресації для дітей і дорослих, які потребуватимуть спеціалізованих послуг у сфері психічного і психологічного здоров'я.

АНОТАЦІЯ

Представлено теоретичне обґрунтування основних напрямів надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу під час та після війни. На підставі визначення психосоціальної допомоги як такої діяльності, що спрямована на відновлення втраченої людиною психологічної та соціальної рівноваги, пошук ресурсів особистості й соціального середовища для подолання труднощів життєвої ситуації, проаналізовано можливий зміст цієї діяльності в умовах освітнього процесу сучасної української школи. Відповідно до рекомендацій міжнародних організацій, а також існуючого світового і вітчизняного досвіду реалізації програм та проєктів з надання психосоціальної підтримки учасникам освітнього процесу в умовах війни, визначено і описано заходи на рівні освітнього закладу, які визнані найбільш дієвими у цьому контексті. Розглянуто основні компоненти програм підтримки для учнів, їх родин та педагогічних працівників закладу освіти. Підкреслюється, що на рівні школи важливо, щоб замість окремих, ситуативних заходів, розроблялися і впроваджувалися загальношкільні плани з безпеки і захисту конкретної школи, надавалася психосоціальна допомоги учням і педагогам, виходячи з їх потреб. Оскільки ризики та обставини військових дій у регіонах можуть суттєво різнитися, універсального підходу до всіх ситуацій не існує.

Література

1. International Organization for Migration. URL: <http://surl.li/fgtss> (дата звернення 20.06.2023).
2. Operational Data Portal. Ukraine refugee situation. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення 20.06.2023).
3. UNICEF Programming for Psychosocial Support, Frequently Asked Questions undated. URL: <http://www.bettercarenetwork.org/sites/default/files/attachments/Programming%20for%20Psychosocial%20Support%20FAQs.pdf>.
4. What Schools Can Do to Protect Education from Attack: Global Coalition to Protect Education from Attack. 2017. URL: <http://>

www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/technical_guide_2017.pdf.

5. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол ; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.

6. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців / заг. ред. К. Возніцина, Л. Литвиненко. Київ, 2020. 192 с.

7. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: В. М. Чернобровкін, В. Г. Панок. Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 208 с.

8. Посібник із психічного здоров'я і психосоціальної підтримки на рівні громад в умовах надзвичайної ситуації та переміщення населення. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Женева. 2021. 232 с.

9. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка / Національний комітет Товариства Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua/mhpss>.

10. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / Кісарчук З. Г., та ін. ; за ред. : З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ «Видавництво «Логос»», 2014. 207 с.

11. Чемодурова Ю. М. Надання психосоціальної допомоги учасникам освітнього процесу в умовах війни. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 9 (14). 2022. 713 с. С. 676–687. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-9> (14)

12. Чемодурова Ю. М. Організація психосоціальної допомоги та підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2022. Випуск 1 (48). URL: <https://drive.google.com/file/d/1SBkHF3tyZQoDvZ7a4xOvZ5yBm4KKqVsK/view>

Information about the author:

Chemodurova Yuliya Mykolaivna,

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of Education Management and
Psychology,

Zaporizhzhia Regional Inservice Teacher Training Institute
57-A, Nezalezhnoi Ukrainy str, Zaporizhzhia, Ukraine, 69035